

ALISHER NAVOIYNING KOMIL INSON HAQIDAGI
QARASHLARIDA INSONPARVARLIK VA ILMGA INTILISH KABI
YUKSAK TUSHUNCHALAR , G'OYALARNING O'RNI

*ATMU "Ijtimoiy fanlar" fakulteti Defektologiya
ta'lim yo'nalishi 2- bosqich DF-137- 23-guruh talabasi*

Ravshanova Shaxnoza Abduqaxxorovna

Annotatsiya: Ushbu maqola so'z mulkining sultoni buyuk mutafakkir Mir Alisher Navoiy bobomiz ijodida komil inson haqidagi qarashlari, insonni ilmga intilishi uning har tomonlama yuksalishi, bu kabi fikrlarni asarlardagi talqini haqida.

Kalit so'zlar: ahli ma'ni, gadolig'idin, suratg'a, jahondin, o'lmag'ay, notamom, nopok.

Annotation: This article is about the ideas of the great thinker Mir Alisher Navoi, the great thinker of the word property, about the perfect man, his pursuit of knowledge, his all-round rise, and the interpretation of such thoughts in his works.

Key words: people of meaning, from the world, from the world, from the world, immortal, unfinished, impure.

Alisher Navoiy komil inson haqida o'z asarlarida juda chuqur va muhim fikrlar bildirgan. Uning g'oyalarida insonparvarlik va komil inson tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Navoiy "komil inson"ni nafaqat axloqiy, balki ruhiy, intellektual va ma'naviy jihatdan ham mukammal bo'lishi kerak deb hisoblagan. Uning asarlarida insonparvarlik, adolat, mehr-shafqat va yuksak axloqiy qadriyatlar katta o'rin tutadi. Alisher Navoiy komil insonni nafaqat tashqi ko'rinishidan, balki ichki olami, axloqiy fazilatlari orqali belgilaydi. Komil inson uchun yaxshilik, adolat, mehr-shafqat va boshqalarga yordam berish asosiy qadriyatlar hisoblanadi. Navoiy o'z asarlarida insonning ichki go'zalligi va ma'naviy yuksakligi haqida gapiradi. Uning fikricha, komil inson o'zini va atrofdagilarni yaxshi ko'rishi, yomonlikdan chetlanishi, boshqalarga samimiy yordam ko'rsatishi kerak. Navoiy, shuningdek,

komil insonni jamiyatda adolatni ta'minlashda va tinchlikni saqlashda muhim rol o'ynovchi shaxs sifatida tasavvur qiladi. Insonparvarlik g'oyasi uning asarlarida, ayniqsa, "Xamsa" (besh kitob) asarida o'z aksini topgan. Komil inson faqat o'zining yaxshi sifatlari bilan ajralib turmay, balki jamiyatda ham tinchlik va adolatni ta'minlashda faol bo'lishi kerak. Navoiy komil insonni boshqalarga nisbatan mehr-muhabbat, g'amxo'rlik va qo'llab-quvvatlashni qadrllovchi shaxs sifatida tasvirlaydi. Uning asarlarida insonning boshqalarga yordam berishi, ular bilan mehr-oqibatli bo'lishi va ijtimoiy mas'uliyatni his etishi zaruriy sifat sifatida ta'kidlanadi. Insonparvarlik g'oyasi bu yerda boshqalarga nisbatan hurmat, sabr-toqat va yordam qo'lini cho'zish sifatida ifodalanadi. Navoiy fikricha, komil inson, nafaqat o'zining axloqiy fazilatlarini rivojlantiradi, balki jamiyatda boshqalarni ham o'qitish, tarbiyalash va yaxshilik yo'lida yurgizishga intiladi. Bu yerda ham insonparvarlik g'oyasi o'z aksini topadi, chunki komil inson faqat o'zi uchun yashamaydi, balki jamiyatda yaxshi o'rnak bo'lib, boshqalarni ham yaxshi yo'lga yo'naltiradi. Navoiy, shuningdek, komil insonni o'zining ilmiy va ruhiy kamoloti bilan ajratadi. Komil inson uchun faqat jismoniy emas, balki ilmiy, ma'naviy va ruhiy rivojlanish ham zarurdir. Bu g'oya ham insonparvarlik bilan chambarchas bog'liq, chunki ma'rifatli inson jamiyatda yaxshilik qilish, adolatni ta'minlash va tinchlikni saqlashda yanada samarali bo'ladi. U, nafaqat, komil insonni faqat axloqiy jihatdan, balki ruhiy, ilmiy va ma'naviy yuksaklikka erishgan shaxs sifatida tasavvur qilgan. Navoiy o'z asarlarida komil insonni boshqalarga nisbatan mehr-shafqat, adolat va tinchlikni ta'minlovchi, axloqiy jihatdan mukammal va ilmiy rivojlangan shaxs sifatida ko'rsatadi. Alisher Navoiy asarlarida ruboiy va hikmatli so'zlar komil inson va insonparvarlik g'oyalarini yoritishda muhim o'rin tutadi. Navoiyning ruboiy va hikmatlari uning nafaqat axloqiy, balki ma'naviy va intellektual yuksalishga qaratilgan fikrlarini yengil, ammo chuqur mazmunda ifodalash imkonini beradi. Ularning ichida insonning ichki go'zalligi, adolat, mehr-shafqat va tinchlikni ta'minlash kabi g'oyalar o'z aksini topgan.

"Kamol et kasbkim, olam uyidin

Sanga farz o'lmag'ay g'amnok chiqmoq.

Jahondin notamom o'tmak biaynih,
Erur hammomdin nopok chiqmoq."

Alisher Navoiy tomonidan yozilgan ushbu qita juda chuqur ma'no va hikmatga ega bo'lib, insonning ma'naviy rivojlanishi va ilm olish jarayonining ahamiyatini ta'kidlaydi. Qitada Navoiy ilm olishning insonni qanday poklashtirishi va yuksaltirishi haqida qimmatli g'oyalarni ifodalaydi. Quyidagi misra va ularning mazmuniga e'tibor berish muhim:

"Kamol et kasbkim olam uyidin
Sanga farz o'lmag'ay g'amnok chiqmoq."

Bu misralarda Navoiy ilm olishning, kasb o'rganishning, ma'naviy rivojlanishning inson uchun zaruriyat ekanini bildiradi. "Kamol et kasbkim" – bu yerda kasb yoki ilm, insonni mukammal qilish, uni poklash va yuksaltirish vositasi sifatida tasvirlanadi. Navoiy ilmni faqat ma'lumot olish deb tushunmaydi, balki uni insonning ruhiy va ma'naviy kamolotiga erishish uchun bir vosita sifatida ko'radi. Navoiy ilm olishni faqat tashqi boylik va muvaffaqiyatga erishishning yo'li emas, balki haqiqiy insoniy kamolotga, ichki go'zallikka erishishning eng muhim vositasi deb biladi. Ilm insonning ichki pokligini oshiradi, uning qalbini yuksaltiradi va ruhini sof qiladi. Olamni anglash, o'zini tushunish va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarni shakllantirishda ilmning roli juda katta.

"Jahondin notamom o'tmak biaynih,
Erur hammomdin nopok chiqmoq."

Bu misralar ilmning insonni faqat jismoniy yoki tashqi dunyodan emas, balki ruhiy va ma'naviy poklanishdan o'tkazishdagi o'rnini ta'kidlaydi. Navoiy "jahondin notamom o'tmak" – ya'ni, bu dunyo va uning jismoniy ko'rinishidan tashqariga chiqish, jismoniy tozalikni emas, balki ruhiy va ma'naviy tozalikka erishishni nazarda tutadi. Bu erda "hammomdan nopok chiqmoq" misoli bilan ilmning insonni toza va pok qilish, uni yuksaltirishdagi roli ko'rsatilmoqda. Hammomda tozalangan jismoniy poklik, ilm bilan erishiladigan ma'naviy tozalikka ishora sifatida ishlatiladi. Navoiy ilmning insoniyatni yuksaltirishdagi roli haqida so'z yuritayotganda, ilm faqat tashqi dunyoni o'rganish bilan chegaralanmasligini, balki uni ma'naviy yuksalish va

poklanishga olib kelishiga urg'u beradi. Ilm, axloqiy va ma'naviy fazilatlarni rivojlantirish orqali insonni mukammal qilib tarbiyalaydi, uni boshqalarga foydali bo'lishga, jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishga undaydi.

Ahli ma'ni guruhda zinhor
Hech or aylamas gadolig'din
Kim, bularg'a gadolig' ortig'dir,
Ahli suratg'a podsholig'din.

Alisher Navoiy tomonidan yozilgan ushbu misralarda "ahli ma'ni" va "ahli surat" o'rtasidagi farq, ma'naviy va jismoniy olamlarning o'ziga xosliklari, haqiqiy qiymatlar va tashqi ko'rinishning ahamiyati haqida chuqur g'oyalar ifodalangan. Keling, har bir misrani tahlil qilib, Navoiy fikrlarini yanada aniqroq tushunishga harakat qilaylik.

"Ahli ma'ni guruhda zinhor
Hech or aylama gadolig'din"

Bu misrada Navoiy "ahli ma'ni" deganda, ma'naviyat, ichki poklik, ruhiy yuksalish, haqiqiy bilim va axloqiy fazilatlar bilan ajralib turuvchi insonlarni nazarda tutadi. "Ahli ma'ni" — bu so'zlar orqali Navoiy nafaqat ilmli, balki ma'naviy jihatdan yuksak, haqiqiy fazilatlarni o'zida mujassamlashtirgan kishilarni ta'kidlamogda. Bu insonlar uchun "gadolik" — ya'ni, jismoniy yoki tashqi dunyo, uning mavjud bo'lgan zohiri, hech qanday ahamiyatga ega emas. Ular uchun haqiqiy qadriyatlar ichki olamda, ma'naviyatda va haqiqiy bilimda.

Navoiyning aytmoqchi bo'lganidek, "Ahli ma'ni" guruhida hech kim tashqi dunyo, jamiyatning tashqi holatini, ko'rinishlarini muhim deb bilmaydi. Ular uchun ma'naviy yuksaklik, axloqiy fazilatlar va ichki poklik asosiy qadriyatdir. Ular hech qachon o'zlarining ma'naviy yuksakliklariga orqaga qaytish, jismoniy narsalarga intilish yoki "gadolik" (jismoniy zahiraga bog'lanish)ni o'zlariga yo'l qo'ymaydi.

"Kim, bularg'a gadolig' ortug'dur,
Ahli suratg'a podsholig'din"

Ikkinchi misrada Navoiy "ahli surat" — tashqi ko'rinishga, jismoniy qudratga, zohiraviy dunyoga katta ahamiyat beruvchi insonlarni nazarda tutadi. "Surat" so'zi

tashqi ko'rinish, jismoniy holat yoki shaxsiyatni ifodalovchi obrazni anglatadi. Navoiy bu guruhni podsholik kabi yuqori maqomga ega bo'lishga intilayotgan, lekin ichki poklik va ma'naviy yuksaklikni unutgan shaxslar sifatida ko'rsatadi. Ushbu misra orqali Navoiy tushuntiradiki, agar "ahli surat" — ya'ni, tashqi ko'rinish va jismoniy boylikka intiluvchi kishilar uchun "gadolik" (yoki jismoniy qudrat) ko'proq qadrli bo'lsa, u holda ularning asl maqsadi noto'g'ri yo'nalishda, ya'ni tashqi holatlar bilan bog'liq bo'ladi. "Podsholig'din" — bu so'z orqali Navoiy, tashqi ko'rinish yoki jismoniy qudrat bilan bog'liq bo'lgan podshohlikni ma'naviy yuksalishdan, haqiqiy bilimdan ustun qo'yishni tanqid qiladi. Podsholik, tashqi qudrat va zohira — bu faqat ko'rinadigan narsalar, ammo ular ichki olamni, haqiqiy poklikni va yuksak ma'naviyatni anglatmaydi. Alisher Navoiy ijodida ilmga intilish va ma'naviy yuksalish kabi tuyg'ular muhim o'rin tutadi. U nafaqat ilmni, balki ilmga intilish va ma'naviy kamolotga erishish yo'lidagi harakatlarni yuksak qadrlagan. Navoiy, ilmning faqat tashqi bilimlarni o'zlashtirish emas, balki insonni ruhiy va axloqiy jihatdan yuksaltiruvchi qudrat ekanini o'rgatgan. Uning fikriga ko'ra, haqiqiy ilm insonning ichki dunyosini poklaydi, uning qalbini sof qiladi, axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi va jamiyatda yaxshilikni yoyishga xizmat qiladi. Navoiy ilmni o'zining asarlarida juda ulug'laydi. Ilm, uning fikriga ko'ra, nafaqat ma'lumotlar yig'ish va tashqi olamni tushunish, balki ruhiy va ma'naviy o'sish, odamzodning axloqiy rivoji uchun zarurdir. U ilmni nafaqat shaxsiy manfaatlar, balki umumiy yaxshilik va jamiyatni yuksaltirish maqsadida olishni ta'kidlaydi. Navoiy asarlarida ilmga intilish, o'zini doimiy ravishda takomillashtirish va ma'naviy yuksalish yo'lidagi harakatni ulug'laydi. "Ahli ma'ni" guruhidagi insonlar uchun ilm olish — bu o'zligini anglash, ichki dunyosini poklash va boshqalarga foyda keltirishning yo'li. Navoiy ilmning inson ruhini poklashi, uning qalbini va axloqini tozalashi kerakligini alohida ta'kidlaydi. Shu bilan birga, ilmni faqat tashqi maqsadlar uchun emas, balki ma'naviy yuksalish va haqiqatni topish uchun olish zarurligini ta'kidlaydi. Navoiyning nazarida, ilm nafaqat jismoniy qudrat yoki tashqi ko'rinishni yaxshilash, balki insonning ma'naviy va axloqiy rivojlanishini ham anglatadi. Ilmni o'zlashtirgan inson ruhiy jihatdan pok bo'ladi, adolatni qadrlaydi va boshqalarga yordam berishga tayyor

bo'ladi. Navoiy shaxsiy yuksalishning faqat ilm bilan amalga oshirilishini tasavvur qiladi. U ilmni faqat tashqi dunyoni tushunish vositasi deb bilmaydi, balki ilm insonning ichki dunyosini va axloqini shakllantiruvchi kuch ekanligini ta'kidlaydi. Navoiy asarlarida ilm olishning jamiyatni rivojlantirishdagi o'rni ham katta. Ilmga intilish orqali inson nafaqat o'zini, balki jamiyatni ham yuksaltirishi mumkin. U ilmli insonning jamiyatga nafaqat ilmiy bilimlar, balki ma'naviy va axloqiy qadriyatlar orqali ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. "Ahli ma'ni" insonlar o'zlarining yuksak fazilatlarini, ilmiy ma'rifati va adolatli qarashlari bilan jamiyatni yaxshilashga intiladilar.

Xulosa qilib aytganda, Navoiy komil insonni o'zi uchun emas, balki jamiyat va boshqalar uchun yashovchi, adolat va tinchlikni ta'minlaydigan, yuksak axloqiy va ma'naviy fazilatlarini o'zida mujassamlashtirgan shaxs sifatida tasvirlaydi. Alisher Navoiy ilmga intilish va ma'naviy yuksalishni bir-biri bilan chambarchas bog'lab ko'rsatgan. Uning ijodi orqali ilm nafaqat tashqi bilimlarni, balki insonning ichki olamini, axloqiy fazilatlarini shakllantiradigan muhim vosita ekanligi o'z ifodasini topadi. Navoiy ilmni ruhiy yuksalish, haqiqatni izlash va boshqalarga yordam berishning asosiy vositasi sifatida qadrlaydi. "Ahli ma'ni" guruhidagi insonlar ilm orqali nafaqat o'zlarini, balki jamiyatni ham yuksaltiradi, adolat va tinchlikni saqlaydi. Navoiy ilmga intilishning eng yuqori shaklini, shaxsning ruhiy, axloqiy va ma'naviy jihatdan mukammal bo'lishini ko'radi. Navoiy bu misralarda ahli ma'ni va ahli surat o'rtasidagi farqni ta'kidlaydi. Ahli ma'ni — ma'naviyat, bilim, axloqiy fazilatlar va ichki dunyoni qadrlovchi kishilar bo'lsa, ahli surat — tashqi ko'rinish, jismoniy boylik va zahiraviy dunyoga qiziqqan insonlardir. Navoiy, ma'naviy yuksalish va ichki poklikni tashqi ko'rinishdan, zahiraviy narsalardan ustun qo'yishni, haqiqiy podsholik va yuksaklikni faqat ichki dunyo va ma'naviyat orqali erishishni ta'kidlaydi. U haqiqiy kuch va podsholikni nafaqat jismoniy qudratda, balki ma'naviy yuksalish va axloqiy fazilatlarida ko'radi. Navoiy ruboiylari va hikmatlarida komil inson, uning axloqiy va ma'naviy yuksalishi, insonparvarlik va jamiyatga xizmat qilish g'oyalari chuqur va o'zgacha tarzda ifodalangan. Uning fikrlarida komil insonning faqat o'zini rivojlantirish emas, balki boshqalarga yordam berish, jamiyatni yaxshilash va

tinchlikni ta'minlashdagi o'rni muhim ahamiyatga ega. Bu g'oyalar nafaqat o'ziga, balki butun jamiyatga foyda keltiradigan, mehr-oqibat va adolatni tarqatishga qaratilgan, insonparvarlikni qadrlovchi tushunchalardir. Yana bir bor ta'kidlash joizki, Navoiy komil insonni faqat o'zini rivojlantirish bilan cheklanmay, balki jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatishni, boshqalar bilan o'zaro mehr-oqibatli munosabatlar o'rnatishni, adolatni ta'minlash va tinchlikni saqlashda faol ishtirok etishni zarur deb hisoblagan. Bu g'oyalar uning asarlarida yaqqol ko'rinadi, xususan, "Xamsa" kabi asarlarda. Navoiy komil insonning ijtimoiy va ruhiy o'lchovlarini tasvirlashda juda to'g'ri yondashuvdir. Uning asarlaridagi insonparvarlik g'oyalari, faqat shaxsiy yuksalish emas, balki ijtimoiy mas'uliyat, boshqalarga yordam ko'rsatish va jamiyatda yaxshilikni rivojlantirishga qaratilgan. Navoiy insonning ichki go'zalligini va ma'naviy kamolotini ta'kidlaydi, bu esa nafaqat uning o'zini, balki jamiyatni ham yaxshilashga olib keladi. Alisher Navoiy komil insonni axloqiy yuksaklik, ilmiy ma'rifat, ruhiy rivojlanish va insonparvarlik g'oyalarini uyg'unlashtirgan, boshqalarga yordam berishga tayyor bo'lgan shaxs sifatida tasvirlaydi. Uning asarlaridagi insonparvarlik g'oyalari, nafaqat o'zini, balki jamiyatni yaxshilashga intilish, tinchlik va adolatni ta'minlashda komil insonning o'rnini o'zida mujassamlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" Toshkent-2021.
2. Alisher Navoiy "Vafo qilsang" Toshkent-2004.
3. Gulhayo Temirqul Qizi To'rayeva ALISHER NAVOIY ASARLARIDA KOMIL INSON MASALASI // Academic research in educational sciences. 2024. №CSPU Conference 1 Part 1.
4. XOLDOROVA, G. (2023). NAVOIYNING KOMIL INSON TIMSOLINI YARATISH MAHORATI . Journal of Research and Innovation, 1(11), 7–12.